

Dannelse er vendt tilbage, men hvad betyder det?

Af Thomas Aastrup Rømer, ph.d.,
seniorrådgiver ved Tænketanken Prospekt
tar@taenketankenprospekt.dk

Hurtigt resumé

- **Dannelse er vendt tilbage som begreb i samfunds- og uddannelsesdebatten.**
- **Dannelse skal forstås som en fri og frugtbar vekselvirkning med verden, hvor nye kundskaber og personlig udvikling er frugten.**
- **Uddannelsespolitikken har siden år 2000 været præget af et opgør med dannelsen, dvs. med verden, frihed og menneskelig udvikling.**
- **De er behov for yderligere undersøgelser af dannelsesbegrebet forfald i pædagogiske og uddannelsesmæssige institutioner.**

Prospekt-notat, september 2024

Thomas Aastrup Rømer

Dannelse er vendt tilbage, men hvad betyder det?

Dannelsesbegrebet er blevet aktuelt i den politiske debat. Vi diskuterer både, hvad begrebet betyder i sig selv, men også dets funktion i alle mulige sammenhænge, eksempelvis som "demokratisk dannelse", "digital dannelse" og endda "seksuel dannelse"¹. Den nye interesse er formentlig et tegn på, at hele uddannelsessystemet har været udsat for en stærk instrumentalisering siden starten af 2000'erne. Både lærere og børn savner en form for mening i deres livsforudsætninger.

I dette notat vil jeg derfor fremhæve nogle centrale træk ved dannelsesbegrebet. Det videre sigte er at give idéer til, hvordan man kan forstå vores pædagogiske institutioner uden at ty til økonomiske og instrumentelle formater. Notatet handler kort sagt om forholdet mellem menneske og verden og om begreberne dyd, frihed og kritik.

Så hvad er dannelse? Helt overordnet set blev begrebet dannelse opfundet omkring år 1800 som resultatet af oplysningens nye krav og den efterfølgende mere besindige nyhumanisme, som bl.a. var inspireret af romantisk filosofi. Nedenunder rumsterede antikkens og kristendommens lag og rev.

Med udgangspunkt i dette filosofiske materiale blev dannelse defineret som menneskets og selvets frie vekselvirkning med verdens ting og genstande. Når man taler om dannelse, så forudsætter man altså, at der findes en verden og et menneske, der begge udvikler sig i forskellige former for vekselvirkninger. Allerede her får nyere teorier af post-strukturalistisk og post-humanistisk tilsnit problemer, fordi "verden" i disse teorier er uden egenart, hvorefter også mennesket og vekselvirkningen opløses, heraf betegnelsen "post".

Men der er mere at sige end at pege på menneskets frie verdensforhold, så her er et bud på en lidt mere præciseret definition: Dannelse består af tre sammenhængende elementer, nemlig dyden, friheden og kritikken, hvis syntese er menneskets eksistens og vilje. I dette notat vil jeg kort beskrive denne sammenhæng. Først gennemgås de tre elementer, og til sidst er der nogle refleksioner over deres forbindelser.

---

¹ Se f.eks. Svend Brinkmann, Lene Tanggaard og Thomas Rømer (2021). *Sidste chance – nye perspektiver på dannelse*, Forlaget Klim samt Thomas Rømer (2019). *FAQ om dannelse*, Hans Reitzels Forlag.

Dyden

For det første er der dyden. Den handler om, hvordan man skal begå sig i forskellige sammenhænge, f.eks. som borger, ægtefælle eller kollega. Den slags etiske systemer har man haft siden tidernes morgen. I det gamle testamente er Ordsprogenes Bog et stort anlagt dydskatalog for livet i kong Salomons rige. Der er meget at blive inspireret af i denne flotte tekst, men selvfølgelig også mange mærkelige forslag.

Et andet etisk system fandt man i antikken hos Aristoteles. Han skelnede mellem dydernes ekstremer og deres midte. Ekstremerne kunne være hhv. dumdristig og fej, mens dyden "mod" var i midten. Og hvad der var dydigt, altså f.eks. "modigt", i en konkret sammenhæng, afhang af kundskaber om den etiske situation, som dyden skulle udøves i. Enhver situation og ethvert sted har sin dyd, som ofte kan være mere eller mindre skjult, og hvis egenart bunder i historiens dialoger og sammenhænge. Dyderne er stedernes og situationernes "gentle-man", det omsorgsfulde og handlende menneske, som reflekterer frit og beslutter midt i verdens tumult.

Friheden

Det andet aspekt handler om friheden, hvilket kommer tæt på min helt overordnede dannelsesdefinition om menneske og verden. Det er nemlig sådan, at dyden kun kan funderes i frihed, dvs. hvis man tilslutter sig dyden ud fra frie overvejelser og kundskaber om situationernes aspekter og indhold; et krav, der allerede lå implicit i Aristoteles' synspunkt.

I løbet af oplysningstiden og romantikken forbinder dannelsen sig med denne frihedsbetragtning, hvor menneske og verden vekselvirker i frie tanker og ord. Det ser man f.eks. i Immanuel Kants oplysningsfilosofi og ikke mindst hos Wilhelm von Humboldt og Grundtvig, der regnes for de åndelige grundlæggere af hhv. det moderne universitet og af højskolerne. Her argumenteres der for en udstrakt tanke-, tale- og trykkefrihed, og det er ud af denne "livligste vekselvirkning", at et samfund selv finder sine dyder i frihed, dvs. som borgere.

Hvis vi skal blive i metaforen fra det gamle testamente, så er vi her i Sangenes Sang (Højsangen), det vil sige i hyldesten til den åndelige kærlighed. Vi er i filo-sofia, som betyder kærlighed til sandhed, og dermed også hos Sokrates, som var en sandhedens "jordemoder". Så i samfundet findes der dyder, og disse dyders indhold og betydning undersøges i frihed og i en form for kærlighed og fødsel. Det er åndens liv, dvs. samspillet mellem tanke, tale og vilje.

Eller som den engelske digter John Milton udtrykte det i 1644 i en af trykkefrihedens klassiske tekster:

Hvor der er stærk lyst til at lære, må der nødvendigvis også være stor diskussion, mange forskellige skrifter og mange meninger. Thi meninger er hos gode mænd ikke andet end kundskaber, der er i begreb med at fødes.²

Miltons "fødsel" af kundskaber og dermed af etisk indsigt og dyd (jf. "gode mænd") finder vi også i nyere tid hos Hannah Arendt, der omtaler politisk handling som "natalitet", som netop betyder "fødtthed". Og eftersom den politiske fødsel kommer fra friheden, kan den godt virke 'ubehøvlet', ikke mindst hvis samfundet har skjult sig, så dyderne er blevet til en form for overflade, hvilket jo er det modsatte af en egentlig dyd.

Også den tysk-schweiziske filosof Karl Jaspers sagde noget lignende omkring 1950:

Det filosofiske liv (...) erkender sin egen usikkerhed og spejder derfor bestandigt efter kritik, søger modstanderen og ønsker at blive draget i tvivl. Det filosofiske liv vil høre, ikke for at underkaste sig, men for at ansføres til yderligere klargøring af selvet. Dette liv finder sandhed og bekræftelse i den samklang med den anden, som opstår, når kommunikationen er båret af åbenhed og uforbeholdenhed.³

Denne "samsklang med den anden" og det "at høre" svarer til sangenes sang, som ikke "underkaster sig", men som viser sig i en aldrig afsluttet kommunikation. Det er den frie klang samlet som dyd. Det er et legende og diskuterende liv på græsset med verdens ting og med hinanden. I åndsfrihedens liv forsøger man, siger Jaspers, at blive herre over sine tanker, hvilket er nærmest umuligt, fordi tankerne hele tiden løber videre. Derfor er dannelsen også en vekselvirkning mellem frihed og dyd, som indeholder en konstant foreløbighed.

Kritikken

Hermed nærmer jeg mig dannelsens tredje element, nemlig kritikken. For det er jo meget muligt, at det, man finder ud af under frihedens tegn, ikke svarer til det, der rent faktisk foreligger som sociale kendsgerninger. Ofte finder man en splittelse mellem social dyd og konkret adfærd. Kontakten mellem frihed og dyd formidles derfor af kritikken, og her tænker jeg både på kunstneriske, videnskabelige og medborgerlige kritik-formater. Her kommer både kritikeren selv og den Anden til syne i et politisk og poetisk fællesskab. Man river ned og bygger op på alle mulige måder, så samfundets handlingsformer og institutioner – kort sagt: dets dyder – hele tiden holdes tæt på de frit undersøgte kundskabers forudsætninger. I det gamle testamente svarer dette kritiske arbejde til den såkaldte Prædikerens Bog, hvor en Nietzsche-agtig taler sætter spørgsmålstejn ved alt. Kritikken er altså en passage, som går fra friheden og ned i samfundets steder og dyder. Men omvendt er kritikken også en passage fra stederne og tilbage i friheden. I

---

² Milton, John (1937). *Om trykkefrihed – Areopagitica*. Berlingske Forlag.

³ Jaspers, Karl (1965). *Hvad er filosofi? – 12 radioforedrag*, Haase.

kritikkens liv arbejder både dømmekraft (ned i stederne) og en form for divinatorisk forestillingsevne (ind i friheden).

Når dyd, frihed og kritik vekselvirker, så kommer menneskets subjektivitet og eksistens til syne i vekselvirkning med verden. Det er det, jeg kalder for dannelse.

Vekselvirkningens mangler og effekter

Lad os se på den samlede situation. Samfundets dannelse kan altså måles på, hvilken tilstand dette samspil mellem dyder, frihed og kritik befinder sig i. Hvis der f.eks. er dyder, men ingen frihed, så ender man i en stat med totalitære træk, som er præget af medløberi, social tvang og hyppige trusler mod friheden. Her kender man ikke til sandhedskærlighed og sangenes sang, og dyderne forfalder til en form for tvangsmæssig adfærd, som man aldrig ved om er sand.

Hvis der er for stor afstand mellem dyder og frihed – hvis f.eks. den pædagogiske frihed kun findes i særligt udvalgte sammenhænge – så mangler man den kritiske aktivitet, som måske er blevet marginaliseret eller udstødt. Dermed kommer der en splittelse mellem på den ene side samfundets handlingsliv, som degenererer til "sociale normer", og på den anden side en intellektuel aktivitet, som isolerer sig i højtravende "værdier" eller måske ender som en teknisk politisk redskab. Både dyd og frihed vil i en sådan situation konstant være truet, eftersom disse praksisformers forbindelser ikke kan opretholdes uden kritikkens løbende arbejde.

Og hvis man kun har kritik og frihed, men ingen dyder, så mangler man et folkeligt liv, som i værste fald omdannes til identitetspolitik og opportunistik.

Som det fremgår, er friheden det centrale punkt, som bringer dannelsen i bevægelse, men også dyder og kritik er væsentlige for et samlet begreb om dannelse. Friheden vedligeholder jo både dyderne og det folkelige via sin kritiske aktivitet. Med denne betragtning bringes de sider af Aristoteles frem, hvor han betoner tænkningens betydning. Han kommer dermed i kontakt med Platon, som dermed selv kommer i kontakt med det sociale, hvilket han ellers har problemer med. Og Sokrates, som jo var en slags fader for begge, er munden, en slags antikkens Grundtvig, der snakker med alle på de fælles pladser, hvor ideerne fødes.

Dannelse er kort sagt at komme til syne i etiske situationer, som opretholdes i frihed og kritisk aktivitet, og som derfor også nogle gange bliver politiske. I den forstand er dannelse en form for eksistentiel begivenhed, hvor mennesket, dvs. vekselvirkningen mellem frihed og sted, viser sig i verden som politisk og moralsk vilje. Hvis vi skal blive i de bibelske metaforer, så er Jesu fødsel et centralt eksempel på en sådan begivenhed, hvilket også fremhæves af filosofen Hannah Arendt i hendes analyser af forholdet mellem tænkning og handling⁴. Enhver begivenhed – i det store og i det små – er derfor et åndsprodukt.

---

⁴ Hannah Arendt (1961). *Between past and future*, Viking Press.

Den aktuelle situation

Hvad er situationen for dannelsen i Danmark? Den er problematisk, hvilket skyldes, at den meget vigtige friheds-side af dannelsen er marginaliseret og ofte også fjernet fra samfundets kundskabsudvikling og pædagogiske formål. Det skete i 2003 ved universitetsreformen, i 2006 ved globaliseringsaftalerne og videre i 2013 i skolereformen. Og for nylig har den såkaldte Reformkommission bekræftet denne problematiske udvikling. Alt lader til at handle om "arbejdsmarkedet". Og i de første udspil til gymnasireformen i 2016 forsøgte man også her at erhvervsrette en af landets rige dannelsesinstitutioner med et enormt pædagogisk rodnet, men et stort kritisk arbejde fra brede politiske kredse forhindrede den fulde effekt. Og hvor længe kan det holde?

Med dette instrumentelle udgangspunkt opstod der en række dramatiske enkeltsager og en række instrumentelle politik- og organisationsforslag, hvilket fik den uheldige effekt, at pædagogiske og videnskabelige munde og tastaturer blev marginaliseret og derfor nu indretter sig efter magtens korridorer, der selv afviser frihed og kritik. Dermed ender vi lige så langsomt i den situation, hvor dyden forfalder til populisme eller til grænseoverskridende aktioner på internettet, og hvor kritikken forfalder til bogafbrænding, anmeldelser og platte tweets. Endelig forfalder den smukke og risikable eksistens til begreber som "mistrivsel" og "identitet" og "krænkelse". Den græsk-grundtvigsk-eksistentielle sammenhæng forvitrer.

Det allermest afgørende og forstærkende problem er imidlertid, at "verden"-siden af dannelsen forsvinder, hvorved den helt grundlæggende vekselvirkning mellem menneske og verden ikke kan opretholdes. Dette forsvindingsnummer er kraftigt influeret af den såkaldte "socialkonstruktivisme", som i forskellige afarter har haft en enorm indflydelse på pædagogikken siden 1990'erne. I denne retnings mest radikale formater konstrueres "verden" simpelthen af mennesket, som jo dermed ifølge den klassiske dannelsesdefinition ikke kan opretholde sig selv som menneske.

Mennesket må derfor rekonstruere sig selv som et middel til opfyldelse af en række teknokratiske måltal, der erstatter "verden". Denne mekanisme forstærkes af inspirationen fra den franske filosof Michel Foucault. Hans elever ender ofte ud med at hævde, at alle sociale kategorier og praksisser er et udtryk for postkolonial eller sexistisk undertrykkelse og magt. Resultatet er som sagt et kraftfuldt opgør med "verden" som en selvstændig ting, som mennesker kan vekselvirke i og med. Med dette verdenstab mister både dyd, frihed og kritik momentum.

Den tabte verden – som nu er reduceret til undertrykkende strukturer – er intet mindre end hele den kulturhistoriske sammenhæng og dens mange dialoger og rifter, som vores sprog og liv virker i og udspringer af, dvs. en enorm græsk-kristen-national-pluralistisk kulturorganisme, som på ingen måde er homogen. På den måde bliver mennesket til en blanding af teknik og identitet i stedet for at udvikle sig i vekselvirkning med verdens indhold, dybder og lag.

Som nævnt i indledningen lægger denne analyse op til undersøgelser af, hvordan dannelsesbegrebet og dets forfald ser ud i forskellige pædagogiske sammenhænge som børnehave, skole og universitet, hvor dannelses- og verdenstabet har haft enorme konsekvenser⁵.

---

⁵ Se f.eks. Rømer, T.A. (2022): "Skolens formål – dannelse, splittelse og uniformivering", Forlaget Klim.